

Bognár Zalán

Az elmaradt szovjet-magyar hadifogoly-egyezmény

<http://epa.oszk.hu/00000/00018/00015/08bog.htm>

A második világháború utáni Magyarország társadalmának egyik legégetőbb kérdése volt a szövetséges hatalmak fogságában lévő katonai és polgári személyek sorsa és mielőbbi hazahozatala. Annál is inkább, mivel közel 1 millió főről volt szó. A nyugati szövetségesek fogságába mintegy 300 ezer fő,¹ míg szovjet fogságba körülbelül 6-700 ezer fő került.² Az országban szinte nem volt olyan család, amelyiket ne érintette volna közről a hadifogoly-kérdés. Érthető tehát, hogy a hadifogoly-kérdéssel hivatalból foglalkozó kormányzati és országos szervek mellett (Honvédelmi Minisztérium, Külügyminisztérium, Népjóléti Minisztérium, Belügyminisztérium, Magyar Vöröskereszt) sorra alakultak a különböző társadalmi szervezetek (Nemzeti Segély, Siess Adj Segíts, Hadifogoly Hozzá tartozók Országos Szövetsége, Magyar Nők Demokratikus Szövetsége stb.), hogy segítsenek a hadifoglyok helyzetén. Az ügy társadalmi fontosságát húzza alá az a tény is, hogy a pártok is egymás után alakították ki hadifogoly irodáikat, s nem pusztán emberbaráti és hazafiúi érzületektől vezérelve, hanem - felismerve ennek az ügynek a jelentőségét, politikai tőkét is igyekeztek kovácsolni belőle.

Ugyan a hadifoglyokra vonatkozóan a Genfben 1929.július 27-én kelt és Magyarországon az 1936. XXX. törvénycikkkel becikkelyezett egyezmény 75. cikke kimondta: „Amint a hadviselő felek fegyverszüneti egyezményt kötnek, tartoznak ebbe elvileg a hadifoglyok hazaszállítására vonatkozó intézkedéseket belevenni.”³ Amennyiben mégsem kerülne bele ezen megállapodások a fegyverszüneti egyezménybe, akkor a felek tartoznak „erre vonatkozólag minél előbb érintkezésbe lépni egymással.” Mindezek ellenére az 1945.január 20-án, Moszkvában aláírt és az 1945. V. törvénycikkkel törvényerőre emelkedett fegyverszüneti egyezmény a magyar hadifoglyok sorsára, hazahozatalára vonatkozólag semmiféle rendelkezést nem tartalmazott. Magyarországnak meg kellett elégednie Vorosilovnak, a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) elnökének 1945. augusztus 22-i ígéretével, melyben „A marsall hivatalosan közölte a Szovjetunió kormányának azt az elhatározását, hogy az összes magyar hadifoglyot szabadon bocsátják. [...] A hadifoglyok tömeges hazaszállítása a napokban veszi kezdetét.”⁴

Az elszállítottak ügyét magas szintű kétoldali tárgyalások során először Nagy Ferenc miniszterelnök vetette fel 1946. áprilisi moszkvai útján. A hazahozatal ütemére és határidejére vonatkozólag konkrét ígéreteket a kormányfő sem kapott, Sztálin csak annyit mondott, - mint ahogy

¹ Stark Tamás: Magyarország második világháborús embervesztése. MTA Történettudományi Intézet, Bp.1989. 52. o., Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről. Hungária Kiadás, Bad Wörishofen, 1950. 18. o.

² Stark Tamás: „A magyarokat meg kell büntetni”. História 1991/5. sz. 41. o., Fehér könyv... 5. o.

³ Magyar Törvénytár. Budapest, 1937. 373. o.

⁴ Népszava, 1945.augusztus 23.

a miniszterelnök a sajtó képviselőinek nyilatkozta: „A generalisszimusz úr [...] kijelentette, hogy a magyar hadifoglyokat folyamatosan hazaszállítják.”⁵

A hadifogoly-kérdés teljes körű, egyezményes megoldása végül is a békeszerződéstől volt várható. Az érintett szervezetek és hatóságok – kiváltképp a Külügy- és a Honvédelmi Minisztérium – lelkesen és illúzióktól sem mentesen szerkesztették a győztes hatalmak elé kerülő magyar javaslatokat. A magyar kormányzervek már a békekonferencia előtt,⁶ majd az 1946. július 29-én megnyílt párizsi békekonferencián is kifejtették álláspontjukat a Szövetséges Hatalmak őrizetében levő magyar hadifoglyok szabadon bocsátásával, illetve hazaszállításával kapcsolatban. A Gyöngyösi János külügyminiszter vezette békedelegáció a magyar hadifoglyokkal kapcsolatban alapvetően két dolgot szeretett volna elérni. Először is, hogy a hadifoglyokat a békeszerződés aláírásától számított hat hónapon belül hazaszállítsák. Másodsor pedig, hogy „minden olyan személy, aki állandóan a magyar állam jelenlegi területén kívül lakott, (vagyis a visszacsatolt részekben – B.Z.) büntetlenül és hátrány nélkül térhessen vissza arra a területre, ahol elhurcolása vagy elindulása előtt tartózkodott, függetlenül attól, hogy melyik ország szállítmányával szállítottatott vissza.”⁷ Megpróbáltak még engedményeket elérni a hadifoglyok hazaszállításával és szállítási időszak alatti ellátásukkal kapcsolatos költségek vonatkozásában is.

Sajnos a magyar érdekeket egyetlen esetben sem sikerült érvényre juttatni, s így a kért módosítások nélkül a békeszerződés az eredeti megfogalmazásban került aláírásra 1947. február 10-én. A hadifoglyokra vonatkozó rendelkezések a III. rész, azaz a „Katonai és légügyi rendelkezések”-ben a 21. cikkelyben a következőképpen lettek lefektetve: „1. A magyar hadifoglyok, mihelyt lehetséges, hazaszállítandók a hadifoglyokat visszatartó egyes Hatalmak és Magyarország között erre vonatkozólag kötött megállapodások szerint. 2. Mindennemű költséget, beleértve a hazaszállításban lévő magyar hadifoglyok fenntartási költségeit az egyes gyülekezőpontoktól, amelyeket az érdekelt Szövetséges vagy Társult Hatalom kormánya állapít meg, a magyar területre való belépés pontjáig, a magyar kormány visel.”⁸

A párizsi békekonferencián a katonai bizottság ülésein több ország felszólalásában szerepelt a „mihelyt lehetséges” meghatározás magyarázata, mely szerint a hazaszállítást csak szállítástechnikai okok akadályozhatják. Ezeket a kijelentéseket a magyar békedelegáció katonai csoportja elvi jelentőségűnek tekintette.⁹ A csalódott magyar delegáció és magyar közvélemény számára a hadifogoly-kérdés diplomáciai szintű és átfogó megoldására még egy esély maradt, nevezetesen a

⁵ Kossuth Népe, 1946. április 21.

⁶ A Honvédelmi Minisztérium a békeelőkészítés folyamán, 1946. áprilisában a Budapesten állomásozó Szovjet, Angol és Amerikai Katonai Missziókhöz eljuttatott egy „Emlékiratot”, melyben többek között kifejtették a hadifogolykérdésre vonatkozó magyar álláspontot is. Hadtörténelmi Levéltár (HL), Honvédelmi Minisztérium (HM), Békeelőkészítő csoport iratai (Bée.cs.i.) A/I./94. „Kivonat az 1946. évi április hónapban készült és a Szövetséges Hatalmakhoz címzett Emlékiratból, a hadifogolykérdéssel kapcsolatban.”

⁷ HL HM Bée.cs.i. A/I./94. „A magyar békedelegáció által 1946. évi szeptember hó 30-án a párizsi békeértekezleten a hadifogoly-kérdéssel kapcsolatban tett megjegyzéseiről.”

⁸ Haas György: Második Trianon. Tevan Kiadó, Békéscsaba, 1995. 190. o.

⁹ HL HM Bée.cs.i. A/I./95. Szemes István ezredes 1947. március 26-án kelt „Emlékeztető”-je, melyet a frissen kinevezett honvédelmi miniszter, Dinnyés Lajos számára készített. Szemes ezredes ebben a dokumentumban felvázolja a Honvédelmi Minisztériumnak a hadifogoly problémakör megoldására tett addigi tevékenységét, valamint az elmúlt időszak eseményein keresztül bemutatja, hogy hogyan szorították, szorítják ki a Honvédelmi Minisztériumot a SZEB segítségével a hadifogoly-kérdés intézéséből.

békeszerződésbe foglalt külön megállapodás, azaz a hadifogoly-egyezmény megkötése. Miután az angol, az amerikai és a francia hadifogságba került magyar hadifoglyok hazaszállítása 1946 végére lényegileg befejeződött, a hadifogoly-egyezmény megkötése csak a Szovjetunióval vált szükségessé. A Szovjetunióból a békeszerződés megkötésekor is még mintegy 400-450 ezer magyar hadifoglyot vártak haza a hozzátartozók, jóllehet egy részüket immár hiába,¹⁰ hiszen a kiszállítások során, s majd a gyűjtő-, az átmeneti és a szovjetunióbeli céltáborokban is tömegesen haltak meg a foglyok, amely esetekről a szovjet fél hivatalos adatokat nem közölt.

A kisgazdapárti Nagy Ferenc vezette magyar kormány a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának kezdeményezésére tárcaközi bizottságot hozott létre az államközi egyezmény, valamint a hadifoglyok tömeges hazaszállításának és fogadásának előkészítésére. A bizottság vezető szerve az ügy külpolitikai jellegénél fogva a Külügyminisztérium lett. A bizottság munkájában még részt vettek a Honvédelmi Minisztérium, a Népjóléti Minisztérium, a Belügyminisztérium, a Pénzügyminisztérium, a Közlekedésügyi Minisztérium, a Magyar Állam Vasutak (MÁV) és a Magyar Vöröskereszt munkatársai.¹¹ A bizottság ülései Szondy Viktor rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, a Külügyminisztérium békeszerződést végrehajtó tanácsának alelnöke vagy Pokorny Hermann¹² vezérezredes a Külügyminisztérium Hadifogoly osztálya vezetőjének elnöklete alatt folytak.

Az első tárcaközi értekezletet február 17-én, - mint ahogy a többit is - a Külügyminisztérium épületében tartották. A tanácskozás célja „a tárcák szempontjainak meghallgatása volt a békeszerződésben biztosított szovjet-magyar hadifogoly-egyezmény szövegének előzetes megszövegezéséhez”.¹³ Az elnök, Szondy Viktor kérésére Czebe Jenő vezérkari alezredes, a béke delegáció katonai csoportjának hadifogoly szakértője elmondta mindazokat a szempontokat és tárgyalásokat, amelyek e kérdéssel kapcsolatban a párizsi békekonferencián felmerültek, hogy ezek figyelembevételével alakítsák ki a különböző minisztériumok a szerződéssel kapcsolatos álláspontjukat, ill. a részükről a szerződésbe foglalni kívánt pontokat. Felmerült az egyéni, soron kívüli kikérések, szabadon bocsátások kérdése is. A több mint félszázezer kérelemből a Külügyminisztérium 15 000-t adott át a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak, amely ezeket újabb

¹⁰ A Honvédelmi Minisztériumban kétféle megközelítés és adatok szerint végeztek számításokat a még a Szovjetunió területén lévő hadifoglyok számára vonatkozólag. A két eredmény 430.000 és 460.000 fő volt. Végül a két eredmény számtani középértékét véve kerekítve 450.000 főt kaptak végeredményként. HL HM 7187-1947.eln. „Szovjet-magyar hadifogoly-egyezmény megkötéséhez adatok közlése”. Pokorny Hermann naplójában 400-500 ezer hadifoglyról tett említést. HL Personália 94/A, 1. doboz. Lásd még: Stark Tamás: i. m. 59. o.

¹¹ HL HM Bée.cs.i. A hadifogoly-egyezmény előkészítésére alakult tárcaközi bizottság üléseinek jegyzőkönyvei.

¹² Pokorny Hermann vezérezredes (Kremsier, 1882. – Budapest, 1960.). 1917-1918-ban részt vett a breszt-litovszki tárgyalásokon. 1920-ban megfigyelőként néhány hónapot tölt a Wrangel hadseregénél. 1935-ben altábornagyi rangban helyezték nyugállományba. 1945 elején Malinovszkij főparancsnokságán dolgozott. 1945. február 8-tól a Külügyminisztérium Fegyverszüneti Osztályának vezetője, a magyar Fegyverszüneti Bizottság elnöke, majd vezérezredesként Jóvátételi Kormánybiztos is egyben. A békekötés után a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának vezetője, a szovjet-magyar hadifogoly-egyezményt előkészítő tárcaközi bizottság elnöke. 1949.február 1-vel véglegesen nyugállományba helyezték. HL Personalia 94/A, 2. doboz., HL AKVI 1890/1882. Bővebben még: Szakály Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország hadseregének (1919-1944) felső vezetése. Adattár II. rész. L-Z. Hadtörténelmi Közlemények 1984/3. 579. o.

¹³ HL HM Bée.cs.i. A/I/93. Czebe Jenő „Feljegyzés”-e az 1947. február 17-i, a hadifogoly megállapodás tárgyában tartott tárcaközi értekezletről.

véleményezésre a magyar Belügyminisztériumnak adta át. Sajnos csupán csak „kb. 150 személy ügyében történt ezzel kapcsolatosan értesítés vagy intézkedés.” Szóba került a visszamaradtak felkutatásának, valamint az elhalálozott személyek kérdése is, de úgy döntöttek, hogy ezzel egyelőre nem foglalkoznak. A megbeszélés során a szerződésre vonatkozólag a következő alapelvekben állapodtak meg:

1. Az egyezmény valamennyi hadifogolyra kiterjedjen, függetlenül attól, hogy az illető katonaként vagy polgári személyként került hadifogságba.
2. A hazaszállítások amennyiben lehetséges még az 1947. évben megtörténjenek.
3. A Szovjetunióba kiküldendő egy fő és több kerületi bizottság, melyek együttműködnének a szovjet szervekkel a magyar hadifoglyok felkutatásában, kiválogatásában (például a visszacsatolt területekről származó magyarokat ne a trianoni Magyarországra szállítsák vissza), hazaszállításában stb.
4. A Pénzügyminisztérium kérelmére a hazaszállítások költségeinek kifizetésére haladék kérése.

Végül megbízták a Külügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium képviselőit,¹⁴ hogy a következő tanácskozássra, állítsák össze az egyezmény tervezetét, hogy a Külügyminisztérium mielőbb a Minisztertanács elé vihesse.¹⁵

Így a kérdést a leginkább magáénak érző két tárca szakértői már a következő héten, hétfőn, február 21-én elkészítették a hadifogoly-egyezmény tervezetét, amelyet hosszas tárgyalások és viták után lényegi változtatások nélkül a tárcaközi bizottság is elfogadott.¹⁶

Ez az egyezménytervezet tulajdonképpen tartalmazta mindazokat a szempontokat, amelyeket egy ilyen egyezménynek a diplomácia alapvető etikai szabályai, valamint a humanitárius szempontok szerint is figyelembe kellett venni. Ugyanakkor a szerzők „naivitását”, jóhiszeműségét, a szovjet típusú állam lényegének, struktúrájának nem kellő ismeretét jelzi, hogy tulajdonképpen két egyenrangú fél számára készítették a tervezetét. Így kerülhettek az egyezmény tervezetbe olyan passzusok, mint például a 4. cikk, amely kimondja, hogy a Szovjetunió „kormánya hozzájárul ahhoz, hogy a Magyar Köztársaság kormánya a hadifoglyok kiválogatásának s folyamatos hazaszállításának megkönnyítése céljából a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségének területére bizottságot küldhessen ki.” A 7. és 8. cikk szerint a két kormány kölcsönösen lehetővé tette volna a másik fél

¹⁴ A Honvédelmi Minisztérium képviselői voltak a hadifogoly-kérdéssel kapcsolatos tárgyalásokon: Szemes István ezredes (1906-1953). Részt vesz a katonai ellenállásban, amiért a nyilasok Sopronkőhidára szállítják, majd Bajorországba deportálják. Innen 1945 nyarán érkezik vissza, Magyarországra. A Honvédelmi Minisztériumban 1945. november 15-én megalakult Békeelőkészítő Osztály vezetője. Ennek megszűnése után, 1947-ben a Honvédelmi Minisztérium képviselője lesz a Külügyminisztériumnál. 1947-ben Franciaországba távozik. HL HM 20.611. – 1947.éln., Almásy Pál: Sopronkőhidai napló. Budapest, 1984. 280.o.

Literáty Ervin ezredes (sz. 1894. Ilava) 1916-ban századparancsnokként harcol az orosz hadszíntéren, majd két évet tölt orosz hadifogságban. A Tanácsköztársaság idején a 69. „vörös” dandár századparancsnoka. 1940-1945 között a Honvéd Vezérkar 2. osztályához van beosztva. 1945-1947 között a HM Hadifogoly és Veszteségi Osztály vezetője. 1952-ben kitelepítik, majd lefokozzák. HL AKVI 1154/1894

Czebe Jenő vezérkari alezredes (1914-1949). 1945 áprilisától a HM Személyügyi Osztályán teljesít szolgálatot. 1947 őszétől a csehszlovák-magyar, 1948. szeptemberben a szovjet-magyar határmegállapító bizottság tagja. 1949. február 26-án kémkedés vádjával a HM Katonapolitikai Osztály letartóztatja. Kihallgatása közben szökést kísérel meg, s 1949. június 7-én menekülés közben lelövik. HL Budapesti Katonai Törvényszék, 848/1949.

¹⁵ HL HM Bée.cs.i. A/I/93. Czebe Jenő vezérkari alezredes 1947. február 17-i „Feljegyzés”-e (l. a 12. jegyzetet!)

¹⁶ HL HM Bée.cs.i. A/I./95. Szemes István ezredes „Feljegyzés”-e az 1947. február 21-i, a hadifogoly-egyezményt előkészítő értekezletről.

számára, hogy elhunyt állampolgárait hazaszállíthassa, illetve az egymás területén lévő hadi- és hadifogoly sírok rendezését és gondozását. Vorosilov és Sztálin ígéreteire alapozva az alap megállapodás-tervezet szerint „A hazaszállításnak egységes terv szerint 1947 év végéig kell lebonyolítódnia.”¹⁷

A február 24-ei, - immár ismét - plenáris ülésen a Külügyminisztérium részéről Szondy Viktor ismertette az elkészített tervezetet, mire a két, kommunista párt irányítása alatt lévő minisztérium; a Belügy- és a Népjóléti Minisztérium - az eddigi közös megállapodás ellenére - hatásköri kérdést vélt felfedezni abban, hogy őket nem vonták be az „alap megállapodás-tervezet” elkészítésébe. Szondy Viktor ezekre válaszolva kijelentette, hogy „az első tárcaközi értekezleten a tárcák képviselői a vezérelvekben megegyeztek és oly értelemben határoztak, hogy a szövegtervezetet egy szűkebb bizottság készíti el.” S ebben amúgy sem lehet hatásköri kérdést látni, mivel a nemzetközi szerződések megkötése a Külügyminisztérium hatáskörébe tartozik és a munkának ez a formája „csak arra szolgált, hogy a többi tárcák részére megkönnyítse a megállapodás-tervezethez való érdemleges hozzászólást és annak alapján a végleges tervezet elkészítését”. Ezt az felszólalók tudomásul vették.

A belügyi tárca részéről elhangzott, hogy az „SS-ben szolgált hadifoglyok – még ha magyar állampolgárok is – ne kerüljenek haza”, valamint megkérdőjelezték annak szükségességét, hogy a visszacsatolt területekről származó magyar nemzetiségű foglyok hazaszállítását belevegyék-e az egyezménybe. A HM képviselője elutasította ezt az álláspontot, hangoztatva, hogy a magyar kormány a hadifogoly-kérdésben egy álláspontot képviselt már a békeelőkészítés során a szövetséges katonai missziókhöz eljuttatott memorandumban, majd a párizsi békekonferencián. Azaz nem tartaná célszerűnek ezektől az álláspontoktól való visszalépést. Ugyanakkor megígérte, hogy az említett dokumentumokat le fogja másoltatni és 26-án délelőttig eljuttatja az érdekelt tárcákhoz. Elhangzottak még bizonyos aggodalmak a hazaszállítás várható, időbeli elhúzóására vonatkozólag is. Végül az értekezleten elnöklő Szondy Viktor kiosztotta az „alap megállapodás-tervezeteket” azzal, hogy a résztvevők észrevételeiket egy hét múlva, azaz március 3-ig készítsék el, amikor is az újabb értekezleten azok megvitatásra kerülnek.¹⁸

Március 3-án a belügyi és a népjóléti tárcák képviselői ismételtelen immár határozottabban, amellet a véleményük mellett álltak ki, hogy az egyezményben csak a békeszerződésben megállapított Magyarország területéről származó magyar állampolgárokat vegyék bele, mivel, – mint ahogy a Benedek Jenő, a Népjóléti Minisztérium miniszteri tanácsosa mondta – „a személyi kereteket túl szélesekknek tartja”. Érvelését alátámasztandó, ismertette azokat a nehézségeket, amelyek a hódmezővásárhelyi tábor felszámolásával jártak.¹⁹ Ezenkívül, tovább szűkítve a kört kijelentette: „el

¹⁷ A hadifogoly-egyezmény első, vagyis az úgynevezett „alap megállapodás-tervezet”-e a HL HM Bée.cs.i. A/I./94. sz. tételben található, míg a tárcaközi bizottság által elfogadott végleges megállapodás tervezet a HL HM Bée.cs.i. A/I./95. számú tételben, amelyet a Külügyminisztérium 172.454/10.c – 1947. számon iktatott. (Lásd 1. számú melléklet!)

¹⁸ HL HM Bée.cs.i. A/I/95. Szemes István ezredes „Feljegyzés”-e a hadifoglyokkal kapcsolatos megállapodás tervezet tárgyában 1947. február 24-én tartott tárcaközi értekezletről.

¹⁹ Hódmezővásárhelyen állítottak fel egy tábort azoknak, a visszacsatolt területekről származó magyar nemzetiségű volt szovjet hadifoglyoknak, akiket Magyarországra szállítottak vissza és az állandó lakhelyük szerinti szomszédos ország nem vagy csak nehézkesen volt hajlandó repatriálni őket. Hazatérhetési engedélyük megérkezéséig itt szállásolták és látták el őket.

kellene zárkózni a svábok átvétele előtt is”, hiszen sokak hozzátartozóit, mint svábokat már kitelepítették. Szemes ezredes szerint a „magyar kormány nem helyezkedhetik olyan álláspontra, hogy Szovjetországban hagyja kint azokat a magyar fegyveres erőkhöz tartozott személyeket, akiket más államok átvenni nem hajlandók.”, illetve ismét említette azokat a tárgyalásokat, amelyek a hadifogoly-kérdésben a békekonferencián folytak. Az elnök, Szondy Viktor megpróbálva áthidalni az ellentétes álláspontokat arra tett javaslatot, hogy a kiküldendő magyar kormánybiztosság kapjon megbízást annak kieszközlésére, hogy minden hadifoglyot a volt lakhelyére irányítsanak vissza. Amennyiben valamelyik szomszéd állam elzárkózna a magyar nemzetiségű hadifoglyok átvételétől, „a magyar kormány nem helyezkedhetik a teljes érdektelenség álláspontjára.” A sváb kérdésre kitérve, azt nehéz problémának tartotta. Ugyanis a polgári személyek nagy részét pusztán német hangzású nevük miatt szállították el. Így a hazaszállításnál a kiválogatást „nem lehet a szovjet szervekre bízni. A svábokra vonatkozó kikötés tehát csak abban az esetben képzelhető el, ha az egyezmény a hadifoglyok kiválogatásánál a magyar hatóságoknak is szerepet juttat.” A Népjóléti Minisztérium képviselője ismét az egyezménybe veendő hadifoglyok körének szűkítése mellett érvelt azzal, hogy még a trianoni magyarországi honosságú magyarok hazahozatala is komoly gondokat okoz, nemhogy az ezen kívülieké, hiszen munkahelyeket kell találni a hazaérkezőknek, s ezen kívül a Csehszlovák Köztársaság területéről menekült, illetve kitelepített magyarok elhelyezése is komoly nehézségekkel jár. Erre Fülöp Pál, a Külügyminisztérium miniszteri osztálytanácsosa rámutatott arra, hogy ennek dacára sem lehet senkit sem a Szovjetunió területén hagyni, hiszen a számításba jövő személyek túlnyomó része földműves és többnyire 30-40 évesek, akiket könnyebb elhelyezni, mint a családjukkal együtt érkező menekülteket. Az elnök kérve, hogy a „személyi terjedelem kérdését” tegyék további megfontolás tárgyává, bejelentette, „hogy a magyar kormány kérdést fog intézni a szovjet kormányhoz aziránt, hogy a megállapodás-tervezet szóbeli tárgyalásokra mikor kerülhetne sor és, hogy a Szovjet kormány felfogása szerint mely kérdések volnának a megállapodásban rendezendők.”

A MÁV szakértője szerint a nagy tömegű hadifogoly szállításra a vasút a jelenlegi körülmények között - csökkent vagon állomány, valamint, hogy a szállítások csúcsforgalma előreláthatólag a gazdasági szállítások csúcsforgalmával fog egybeesni - valószínűleg nem lesz képes. Így került szóba a vízi úton való szállítás lehetősége.²⁰ Szente Lászlóné a Magyar Vöröskereszt képviselőjében ajánlatot tett arra, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt révén felvennék a kapcsolatokat a „külállamokkal”, hogy hajókat bocsássanak a rendelkezésükre a hadifoglyok Fekete-tengeren, illetve a Dunán való szállításukhoz. Ezzel kapcsolatban felmerült, hogy a vízi szállítás esetén Baján vagy Mohácson kellene a debrecenihez hasonló átvevő tábort létesíteni. Felvetődött még több tábor létesítése is, arra az esetre, ha oly nagy tömegű hadifogoly szállítmány érkezne, amelyet az eddig létesített átvevő-táborok nem tudnának fogadni. Benedek Jenő javasolta a Joint²¹ bevonását a

²⁰ Nem volt teljesen irreális, új gondolat a vízi úton való szállítás, hiszen az I. világháború után az oroszországi magyar hadifoglyok hazaszállításánál ennek a szállítási módnak jelentős szerep jutott. Igaz, hogy abban az időben a tengeri szállításnak jutott komoly szerep, mivel akkor a foglyok jó részét Oroszország szibériai és távol-keleti részéből hozták haza. Vö.: Bonhardt Attila: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. Kandidátusi értekezés, Budapest, 1994. 120-127. o.

²¹ Joint Distribution Committee (Általános Szétesztő Bizottság). Az I. világháború alatt az USA-ban, a háború áldozatainak segélyezésére alakult zsidó szervezet, amely a II. világháború idején nemzetközivé vált.

hazaszállításokba. Az értekezlet végül elhatározta egy közlekedési albizottság felállítását a Közlekedésügyi, a Belügy-, a Népjóléti és a Honvédelmi Minisztérium részvételével.²²

Időközben puhatolózó tárgyalások kezdődtek a Jointtal, hogy miként lehetne bekapcsolni a hadifoglyok hazaszállításába. Amint ezt Szemes ezredes is kifejtette a honvédelmi miniszternek egyik feljegyzésében: „A hajótér biztosítással kapcsolatban a Joint bekapcsolása és közbenjárása annál is inkább kívánatosnak és hasznosnak látszik, mert a hadifoglyok között jelentékeny számú magyar zsidó /munkaszolgálatos/ is van.”²³ A Joint képviselői igen készségesen álltak rendelkezésre és kijelentették, hogy nemcsak a munkaszolgálatosok, hanem a többi magyar fogoly hazaszállításában is segítséget tudnak és kívánnak is nyújtani.²⁴

A március 17-i ülést megnyitva az elnök, Szondy Viktor bejelentette, hogy a magyar kormány a moszkvai magyar követ, Szekfü Gyula útján kérdést intézett a szovjet kormányhoz, hogy mikor kezdődhetnének el a békeszerződés 21. cikkében lefektetett, a magyar hadifoglyok hazaszállítása ügyében kötendő államközi egyezmény ügyében a tárgyalások? Egyben az iránt is érdeklődtek, hogy a szovjet kormány szerint ebbe a megállapodásba, mely kérdéseket kellene felvenni. Az elnök továbbá bejelentette, hogy Gerő Ernő, közlekedésügyi miniszter folyó év március 3-i, 3161/1947.eln.T. számú a külügyminiszterhez intézett átiratában kijelentette, hogy a Szovjetunióval kötendő megállapodás tervezetéhez csak azzal a feltétellel járul hozzá, hogyha a határon belépő hadifoglyok rendészeti ügyeinek további intézése állambiztonsági szempontból, „a hadifoglyok közt jelentékeny számban lévő reakciók miatt” a magyar belügyminiszter, Rajk László hatáskörébe utalják.²⁵ Botár Bálint megjegyezte, hogy a Belügyminisztérium közegei eddig nem működtek közre a Szovjetunióból hazaérkező hadifoglyok átvételénél. A Honvédelmi Minisztérium képviselői rámutattak arra, hogy rendészeti szervként a keletről érkezők átvételénél eddig a katonapolitikai ügyosztály közegei vettek részt, de nem látják akadályát annak, hogy a belügyi szervek is részt vegyenek a hadifoglyok átvételében, viszont a hivatásos állományú katonaként fogságba esettek ügyét továbbra is ők kívánják intézni.

A népjóléti és a belügyi tárcák nevében Benedek Jenő bejelentette, hogy a két minisztérium változtatva eddigi álláspontján, beleegyezik abba, hogy minden magyar nemzetiségű hadifoglyot az eredeti lakhelyére szállítsanak vissza. Ha a szomszéd államok mégsem fogadnák be őket, akkor „végső szükség esetén” a magyar kormány átveheti őket.

²² HL HM Bée.cs.i. A/I/95. „Jegyzőkönyv” az 1947. március 3-i a hadifoglyok hazaszállítása tárgyában megtartott tárcaközi értekezletről. Ugyanitt: „Feljegyzés” az 1947. március 3-i hadifogly tárcaközi értekezletről.

²³ 20-25 ezerre tehető az 1947-ben még szovjet fogságban lévő magyar zsidók száma a különböző becslések és számítások alapján. A Honvédelmi Minisztérium becslése alapján kb. 20.000 fő. HL HM 7187-1947.eln. A Magyar Vöröskereszt Kutató és Tudósító Irodája szerint 20-25.000 fő. MOL XIX-J-1-j, IV-438.1. MVKTI 1516/Ku.i.-1947. Egy másik HM adat szerint „mintegy 25.000 munkaszolgálatos maradt Szovjetországban”. HL HM Bée.cs.i. A/I/95. „Jegyzőkönyv” az 1947. március 17-i, a magyar hadifoglyok hazaszállításának előkészítése tárgyában megtartott értekezletről. Lásd még: Stark Tamás: Magyar zsidók szovjet fogságban. História, 1994/2. sz. 11-12.o.

²⁴ HL HM Bée.cs.i. A/I/95. Szemes ezredes 1947. március 8-i „Feljegyzés”-e a hadifoglyok hazaszállítása tárgyában az American Joint egyik képviselőjével folytatott beszélgetésről.

²⁵ HL HM Bée.cs.i. A/I/95. A Magyar Külügyminisztériumban 1947. március 17-én megtartott tárcaközi értekezlet „Jegyzőkönyv”-e. HL HM Bée.cs.i. A/I/94. „Feljegyzés” az 1947. március 17-én, a hadifogly megállapodás tárgyában tartott tárcaközi értekezletről.

A résztvevők az értekezleten az eddigi „alap megállapodás-tervezet” kisebb módosításokkal elfogadták és a megbeszélés további menete, egyre inkább a szállítástechnikai problémák megvitatása irányába tolódott el. *(Az elfogadott hadifogoly-egyezmény tervezet: lásd 1. sz. melléklet)*

Botár Bálint miniszteri osztálytanácsos beszámolt azoknak a tárgyalásoknak az eredményéről, amelyeket a Népjóléti Minisztérium által február közepén a Foksányba (Focșani) kiküldött bizottság az ottani szovjet átmeneti fogolytábor parancsnokával és a román kormányhatóságokkal a hadifoglyok hazaszállításának előkészítésével kapcsolatban folytatott. A fogolytábor parancsnoka szerint a hadifoglyok túlnyomó többségének szétcsoportosítása előreláthatólag Foksányban fog történni és onnan irányítják majd őket a különböző államokban lévő lakhelyeikre. A bizottság tagjai egyetértettek abban, hogy ebben az esetben feltétlenül el kéne érni azt, hogy Foksányban a szétcsoportosításnál a szovjet kormány engedélyével magyar kormánybiztosság működhessen közre.

A román államvasutak (CFR) részéről közölték, hogy a foglyok hazaszállítását a magyar határig 50 kocsiból álló, azaz 1500 személyt szállító szerelvényenként 10 000 svájci frankért hajlandók elvégezni. A MÁV szakértői szerint „a román felszámítás jelentékenyen meghaladja az önköltséget” figyelembe véve, hogy a szállítást zárt tehervagonokkal bonyolítanák le.

Szóba került ismét a Magyar Vöröskereszt, vízi úton való szállításra tett javaslata. Felmerült, hogy ebben az esetben Galacon²⁶ vagy Ismailban²⁷ lennének azok a táborok, ahol a szétcsoportosítási helyek lennének. Elnökl Dezső, a Magyar-Szovjet Hajózási R.T. (MESZHART) képviselőjében kijelentette, hogy a részvénytársaság nem rendelkezik számításba jöhető hajóparkkal. „Az osztrák területen biztosítási végrehajtás során külföldi hitelezők kérelmére lefoglalt hajópark felszabadítása pedig teljesen bizonytalan.” Ezek után a bizottság a közlekedéstechnikai kérdések megvitatását és az ezzel kapcsolatos szükséges előkészítéseket a már a korábbi értekezleten létrehozott közlekedési albizottság elé utalta.

Harsányi István – belügyminisztériumi megbízott a Jointnál – bejelentette, hogy a Joint magyarországi igazgatósága hajlandó lenne a nemzetközi szervezet központjától a zsidó munkaszolgálatosok hazaszállításával kapcsolatos költségekre támogatást „kieszközoelni”, de ehhez szükséges lenne tudniuk, hogy körülbelül milyen összegű költséghozzájárulásról lenne szó. Szemes ezredes a Honvédelmi Minisztérium adataira hivatkozva közölte, hogy mintegy 25 000 munkaszolgálatos van még a Szovjetunióban. Ezzel a hadifogoly mennyiséggel számolva a munkaszolgálatosok hazaszállítása 15-20 millió forint költségelőirányzattal vehető számításba.²⁸ Mindezért csak azt kívánnák, hogy a magyar kormány hasson oda, hogy az amúgy is sokat szenvedett zsidó munkaszolgálatosokat lehetőleg soron kívül szállítsák haza. Az elnök, Szondy Viktor közölte, hogy bár belátja ennek a kérésnek az indokoltságát, mégsem tartaná helyesnek, ha ez a publicitást igénylő megállapodásba belevennék, mivel ez nem kívánatos hangulatot teremthetne. A Joint képviselője ezzel maga is egyetértett,²⁹ míg egy másik képviselője azt kérte, hogy a megállapodásban a polgári szó után zárójelben megemlítve legyen: nők, deportáltak,

²⁶ Galac = Galati. Folyami kikötőváros Romániában az Al-Dunán a Szeret-folyó torkolatánál.

²⁷ Ismail = Izmajil. Folyami kikötőváros a Szovjetunióban (ma Ukrajnában) a Duna-delta Kilijai-ágánál.

²⁸ Botár Bálint a bizottság ülésén részletesen kifejtette a szállítási költségek összetevőit. Szovjet részről egy személy után kb. 500 rubelt számítanak fel, ami 500 forinttal volt egyenlő. Ehhez még kb. 100 forint költség járul a román és a magyar vasút vonalakon. Mindez együttvéve adja ki a 25 000 munkaszolgálatosra kivetítve a 15-20 millió forintot.

²⁹ HL HM Bée.cs.i. A/I/95. „Jegyzőkönyv” (Lásd a 24. jegyzetnél!)

munkaszolgálatosok. Ugyanakkor közölte, hogy tudomása szerint ilyen szelektálás a Szovjetunióban jelenleg is folyik.³⁰

Egy héttel később, március 24-én a hazaszállítással kapcsolatos szállítástechnikai előkészületek számbavétele és megvitatása miatt – a korábbi megállapodással ellentétben – ismét plenáris ülés volt. A MÁV és a MESZHART szakértői szerint a már korábban szóba került vasúton kívüli szállítási módok, mint a hajón vagy teherautókon való szállítás vagy a hadifoglyok gyalogmenetben való hazahozatala a különféle hátrányok miatt nem megfelelőek. Ezenkívül, – mint újlag kiderült – a MÁV mégis rendelkezik elegendő kapacitással a Szovjetunióban még kint lévő mintegy fél millió magyar féléven belüli hazahozatalára. A szakértők szerint, ebből a fél millióból is körülbelül 150 000 magyar a szomszéd államok területére esik.³¹

A további megbeszélések alapjául a Népjóléti Minisztérium által Foksányba kiküldött Szendrő László, a Magyar Kommunista Párt Hadifogoly Irodájának a vezetője által előterjesztett jelentés szolgált. Szendrő tárgyalásokat folytatott a román Közlekedési Minisztérium képviselőivel, valamint a Foksányban lévő szovjet átmeneti hadifogolytábor parancsnokával. Ezek szerint a hazaszállítás elsősorban Foksányon, másodsorban pedig Máramarosszigeten, mint gyűjtő-elosztó pontokon keresztül egyidejűleg történék. A hadifoglyok átszállítása a Debrecenbe tartó szerelvényekre ezeken a helyeken történék. Ismét szóba került a MÁV, illetve a román vagonokkal történő szállítás. Az mindenesetre egyértelmű volt, hogy a román vasúti szerelvények igénybevétele sokkal drágább lenne, mint a magyar vasúti kocsiké. A MÁV, – mint ahogy képviselője kijelentette – erre a célra 2 000 vagon tartalékkal rendelkezik, amelyből 40, 50 kocsi álló szerelvény állítható ki. Ugyanakkor ezt a számot lényegesen befolyásolja a magyar-csehszlovák lakosságcsere, valamint a svábok kitelepítésének a mértéke, üteme, azaz, hogy mindezek mennyi plusz gördülő állományt vonnak el a vasúttól. A szállítástechnikai feladatok lebonyolításával kapcsolatban a román Közlekedési Minisztériummal megtárgyalandó anyag előkészítését a Népjóléti Minisztérium vezetésével összeülő szakbizottságra bízták. Ekkor még úgy tűnt, hogy a Szovjetunióval kötendő egyezmény tárgyalásához kiküldendő bizottságot az eddigi tárgyalásokon résztvevő és többön elnöklő Pokorny Hermann fogja vezetni. A Honvédelmi Minisztérium képviselője kérte, hogy az egyezmény további előkészítésébe, valamint a szállítási módok kidolgozásába minisztériumát továbbra is vonják be.

A tárgyalás végén Szondy Viktor követ is megjelent és közölte, hogy a szovjet kormány részéről kinyilatkoztatták, hogy a hadifoglyok hazahozatalára vonatkozó egyezmény megkötésére irányuló tárgyalásokat csak a békeszerződések érvénybelépése után hajlandók megkezdeni.³² Ennek ellenére az előkészületek tovább folytatódtak egyrészt remélve, hogy sikerül a szovjet kormányt rávenni elhatározásának megváltoztatására, másrészt a szövetséges hatalmak bármikor ratifikálhatták a békeszerződést és magyar részről a tárgyalások minél előbbi elkezdésére, illetve a hazaszállítások bármelyik időpontban való megkezdésére készen akartak állni.

A következő, április 8-i értekezleten az elnök, Pokorny Hermann sürgette a Közlekedésügyi Minisztérium képviselőjét a román vasutakkal történő mielőbbi megállapodás megkötésére. Ezzel

³⁰ HL HM Bée.cs.i. A/I/94. „Feljegyzés” (Lásd a 24. jegyzetnél!)

³¹ HL HM Bée.cs.i. A/I/95. „Emlékeztető” az 1947. március 24-i, a hadifoglyok hazahozatalát előkészítő tárcaközi értekezletről.

³² Uo.

szemben a MÁV és Szendrő László szerint ez még korai, hiszen „az egyezmény kilátásai még teljesen bizonytalanok, továbbá, mert ilyen közlekedési egyezmény a románokkal egy hét alatt is megköthető.” Ezenkívül javasolták, hogy a hadifoglyok átrakására a szovjet félnél a máramarosszigeti gyűjtő-, elosztó pontokat szorgalmazzák. Ez mind vasút-technikai, mind pedig élelmezési szempontból sokkal megfelelőbb lenne.

A népjóléti tárca részéről elhangzott, hogy forduljanak kéréssel a szovjet hatóságokhoz, hogy a szállítmányokat 5 napi élelemmel lássák el. Amennyiben ez nem járna eredménnyel, akkor a Népjóléti Minisztérium fel van készülve arra, hogy a fogoly szállító szerelvények visszafelé a szükséges élelmet magukkal szállítsák. Ebben az esetben egy-egy vonat személyzete egy parancsnokból, egy orvosból, négy ápolónőből, öt kísérőből és két-három szakácsból állna a Belügyminisztérium által rendelkezésre bocsátandó főzőberendezésekkel.

Az elnök részéről felvetődött, hogy a szükséges költségek kellő időre való előteremtése érdekében, minden hadifogoly hozzátartozót szólítsanak fel arra, hogy anyagi lehetőségükhöz mérten járuljanak hozzá a költségekhez. Ez az összeg csak abban az esetben kerülne felhasználásra, ha az érintett hadifogoly valóban visszatérne. A tárcaközi bizottság egyhangúan elvetette ezt a javaslatot, mivel, mint ahogy ezt a Pénzügyminisztérium képviselője is kifejtette; a hadifoglyok hazaszállítása kormány-feladatot képez és a hazaszállításnak az semmiképpen sem lehet akadálya, hogy a szükséges hitelek az államháztartás részéről ne álljanak rendelkezésre. Előreláthatólag a költségek mintegy 120 millió forintot fognak kitenni.

Az ülés befejeztével megállapodtak abban, hogy a továbbiakban a Külügyminisztérium csak az egyezmény megkötésére irányuló tárgyalásokat fogja vezetni, míg az egyezmény végrehajtására vonatkozó előkészületeket és a tárcaközi üléseket a Népjóléti Minisztérium.

Az ülés végén a Honvédelmi Minisztérium képviselői közölték Pokorny Hermann-nal, hogy a honvédelmi miniszter komoly súlyt helyez arra, hogy tárcája az egyezményt tárgyaló bizottságban is képviseltessék.³³

A május 7-i értekezleten megegyeztek egy, a hadifogoly-egyezménnyel kapcsolatos tárgyalásokra Moszkvába küldendő 18 tagú, kormánybizottság kijelölésében, mely a különböző minisztériumok és a MÁV szakértőiből állana.³⁴ A kormánybizottság nagy létszámát több tényezővel is indokolták. Először is azzal, hogy a hadifogolykérdés „a magyar nép egyik legfontosabb ügye”, valamint ez „kifejezője kíván lenni annak az óhajnak, mely a magyar-szovjet viszony fejlesztésére irányul.” Másodsorban pedig a tárgyalások folyamán igen sokrétű részletkérdéseket kell majd megoldani,

³³ HL HM Bée.cs.i. A/I/95. „Emlékeztető” az 1947. április 8-i, a hadifogoly ügyben megtartott értekezletről.

³⁴ Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-J-1-j, IV-438.1. A Külügyminisztérium (KüM) 180.045/res/10.c –1947. számú 1947. május 14-i minisztertanácsi előterjesztés, melyben a KüM a Minisztertanács hozzájárulását kéri a kormánybizottság kiküldéséhez. A bizottság vezetésével a hadifogoly hozzátartozók körében is kedvelt Pokorny Hermann-t jelölték ki. A bizottság tagjai sorába a következők lettek delegálva: a KüM részéről az elnökön kívül dr. Szondy Viktor, aki szükség esetén a kormánybizottság elnökét helyettesíti, dr. Vladár Ervin követségi tanácsos, dr. Tóth Miklós miniszteri segédtitkár, mint a bizottság titkára, a Honvédelmi Minisztériumból Súlyom László vezérőrnagy és Literáty Ervin ezredes, a Népjóléti Minisztériumból dr. Újhelyi Szilárd miniszteri osztályfőnök, dr. Benedek Jenő miniszteri tanácsos, dr. Botár Bálint miniszteri osztálytanácsos, dr. Hetényi Károly miniszteri tanácsos, a Belügyminisztérium részéről dr. Drégelyi István rendőr hadnagy, a Pénzügyminisztérium képviselőjében dr. Rónyi Béla miniszteri tanácsos és dr. Máté Jenő miniszteri titkár, a Közlekedésügyi Minisztériumból dr. Balázs Zoltán MÁV főfelügyelő, a MÁV három közlekedéstechnikai szakértője, dr. Pataricza Ilona orosz tolmács és egy katonai tolmács.

melyek a legkülönbözőbb szakkérdésekben való alapos jártasságot, ismeretet igényelnek. Harmadszor pedig úgy tervezték, hogy „a kormánybizottság egyes szakértői a Szovjetunió hozzájárulása esetén a Szovjetunió területén felállítandó helyi albizottságok tagjaiként a hazaszállítás lebonyolításáig kinn maradnak.”³⁵ Sajnos ez a gondosan kiválogatott szakértői bizottság egy fő, Újhelyi Szilárd kivételével, sosem jutott ki Moszkvába.

Időközben több kezdeményezés is indult a hadifoglyok mielőbbi hazaszállítása, illetve az ennek diplomáciai keretet adó hadifogoly-egyezménnyel kapcsolatos tárgyalások mielőbbi megkezdése érdekében.

Pokorny Hermann már április 8-án kidolgozott egy a Puskinnak, a Szovjetunió rendkívüli követének, a SZEB politikai tanácsadójának átadandó levéltervezetet, melyben a hadifogoly-egyezményre vonatkozó tárgyalások mielőbbi megkezdését kérte, hogy a megkötendő hadifogoly-egyezmény a békeszerződéssel egy időben léphessen érvénybe. Ezt április 12-én átadta Gyöngyösi János külügyminiszternek, aki 21-én jóváhagyta, majd május 2-án elküldte Puskin követnek a szovjet kormányhoz való továbbítás végett. Válasz sosem érkezett erre.³⁶

Szintén még április elején a parlament kiscsoportja párti háznagya, Révész László több pártjabeli képviselőtársával együtt egy pártközi küldöttséget próbált megszervezni, hogy így nyomatékosítva kérésüket Szviridov altábornagynak, a SZEB ügyvezető alelnökének³⁷ egy memorandumot nyújtatának át a magyar hadifoglyok soron kívüli, – vagyis még a hadifogoly-egyezmény megkötése előtti – szabadon bocsátása érdekében. Április 22-én a külügyminiszter jóváhagyta a parlament háznagya által kezdeményezett tervet, bár nem sok reményt fűzött hozzá. A pártok hozzájárulása után, május 7-én Révész felkereste Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyetttest, aki „kijelentette, hogy egyelőre még nem dönthet és még előzetesen puhatolózni akar.”³⁸

A harmadik kezdeményezés a kommunista befolyás alatt álló Magyar Nők Demokratikus Szövetsége részéről történt. Május elején az MNDSZ száztagú küldöttsége Rákosi Mátyásnál járt megkérve, hogy járjon közbe Sztálinnál, hogy a hadifoglyokat még az év folyamán bocsássák szabadon.

Nem véletlen, hogy a korábbi megmozdulásokkal ellentétben ez a „spontán” akció sikerrel járt. A Szovjetunió Külügyminisztériuma minden eddigi megkereséshez képest szokatlanul gyorsan, már május 14-én a moszkvai magyar követséghez eljuttatott jegyzékben válaszolt a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének kérelmére: „A Szovjet Kormány megvizsgálta Rákosi Mátyás levelét és [...] elrendelte, hogy a ratifikáció és a Magyarországgal kötött békeszerződés életbeléptének időpontja előtt, már május hóban kezdjék meg a magyar hadifoglyok kiszabadítását és hazaszállítását.”³⁹ Meglepőnek tűnhet, hogy már ugyanazon a napon, azaz május 14-én a reggeli lapok közölték a MNDSZ és Rákosi leveleit valamint Sztálin válaszát. Mindebből világosan kitűnik,

³⁵ HL HM Bée.cs.i. A/1/95. „Emlékeztető” az 1947. május 7-i, a hadifogoly ügyben megtartott értekezletről.

³⁶ HL HM Personalia 94/A, 2. doboz. Pokorny Hermann feljegyzése a Szovjetunióban lévő magyar hadifoglyok hazaszállításával összefüggő tevékenységéről.

³⁷ Vorosilov marsall, a SZEB elnöke 1946 februárjában végleg elhagyja Magyarországot. Így gyakorlatilag Szviridov lett a magyarországi SZEB vezetője, bár formailag, a SZEB megszűnéséig Vorosilov maradt.

³⁸ MOL XIX-J-1-j, IV-438.12., KüM 180.055/res/10.c – 1947.

³⁹ MOL XIX-J-1-j, IV-438.12., A Szovjetunió Külügyminisztériumának 32.sz. jegyzéke.(A KüM 180.055/res/10.c-1947. sz. irathoz csatolva.) Valamint Magyar-szovjet kapcsolatok 1945-1948. Dokumentumok. A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma és a Szovjetunió Külügyminisztériuma kiadása, é. n. 197. o.

hogy a Szovjetunió ezzel a megtervezett akcióval a választásokra készülő Magyar Kommunista Párt belpolitikai tekintélyének a növelését kívánta szolgálni.

Elsősorban a meginduló szállításokra való tekintettel, valamint a megkötendő hadifogoly-egyezménnyel kapcsolatos puhatolózó, egyeztető tárgyalásokra Szekfü Gyula, moszkvai követ kérésére két főből álló delegációt kellett kiállítani.⁴⁰ A Külügyminisztérium a hadifogoly-hozzátartozók körében népszerű és a kérdéskört is alaposan ismerő, s azt szíven viselő Pokorny Hermannat delegálta, míg a Népjóléti Minisztérium a hadifogoly ügyben szintén jártas Újhelyi Szilárdot. A Minisztertanács május 22-i ülésén Szakasits elvetette Pokorny kiküldését⁴¹ és helyette – Vas Zoltán javaslatára Gerő Ernő és Molnár Erik egyetértésével – Rákosi testvérét, a „Moszkvában teljesen otthonos” kommunista Bíró Zoltán és a szintén MKP tag Újhelyi Szilárd személyét fogadták el a kiküldendő delegációba.⁴²

Végül a delegáció csak június 4-én indult el Moszkvába. Háromheti kinttartózkodásuk során minden igyekezetük ellenére sem sikerült kézzelfogható eredményt elérniük. Hiába érdeklődtek a még fogságban lévő és az elhunyt hadifoglyok száma iránt, erre vonatkozóan semmiféle információt sem kaptak. Újhelyi Szilárd szerint ennek két oka volt. Egyrészt a titoktartás, másrészt pedig az az óriási szervezatlenség, amelyet a szovjet bürokrácia részéről tapasztalt.⁴³ A megbeszélések során a békeszerződés által előírt hadifogoly-egyezményt illetően semmiféle érdemleges információt nem sikerült szerezniük.

Érdemes itt megemlítenünk Pokorny Hermann-nak a kiküldetéséről alkotott véleményét. Nézete szerint az 1947. évre beígért 100 000 hadifogoly hazaszállításáról lényegileg már nem volt mit tárgyalni, mivel szovjet részről már kijelentették, hogy havonta 25 000 embert küldenek, s az utolsó részletet szeptemberben. A havi 25 ezerből 10 ezret a foksányi, 15 ezret pedig a máramarosszigeti átmeneti hadifogolytáboron keresztül. „A két szakértő tehát Moszkvában legfeljebb az egyezmény mielőbbi megkötése érdekében dolgozhat – tehát tiszta külügyi értelemben és olyan kérdésekben, amelyekre mi igen alaposan, ők pedig egyáltalán nem készültek fel; az pedig az „otthonossággal” nem pótolható. Balsiker esetén a felelősség, tehát nem terhelheti a Külügyminisztériumot.”⁴⁴

Pokornynak szomorúan kellett rádöbennie arra, – a június 14-én Szekfüvel folytatott megbeszélésen – hogy a Moszkvába kiküldött delegáció nem kapott megfelelő meghatalmazást a hadifogoly-egyezményre vonatkozó tárgyalásokra. Mint ahogy Szekfü elmondta Újhelyi és Bíró egy a Népjóléti Minisztérium által kiállított francia nyelvű megbízólevelet vittek magukkal, amelyben a békeszerződés 21. cikkelye alapján megkötendő egyezmény előkészítéséről is szó volt. Így a megbízólevél csak arra volt alkalmas, hogy a magyar követ őket a szovjet külügynek és Golubjev altábornagynak – a magyar hadifoglyok hazaszállításának lebonyolításával megbízott repatriációs bizottság elnökének – úgy mutassa be, mint akik a követség mellé ideiglenesen kirendelt szakértők. Így a két szakértő tárgyalásai tulajdonképpen csak a hazaszállítandó hadifoglyok és a Foksányban és Máramarosszigeten lévő szovjet repatriációs albizottságok számára a Szovjetunióba küldendő élelmiszer mennyiségére, összetételére, a kiszállítások ütemére és egyéb ezekkel kapcsolatos

⁴⁰ MOL XIX-J-1-j, IV-438.1., KüM 180.054/res/10.c-1947.

⁴¹ MOL XIX-A-83-a, 1947/177.sz. minisztertanácsi jegyzőkönyv

⁴² HL Personalia 94/A, 2. doboz.. Pokorny Hermann feljegyzése...

⁴³ Stark Tamás: Hadifoglyok békében. Mozgó Világ, 1989.10. sz. 104. o.

⁴⁴ HL Personalia 94/A, 2. doboz. Pokorny Hermann feljegyzése...

kérdésekre terjedt ki. Az eddigiekből a Külügyminisztérium számára úgy tűnt, hogy az egyezmény tárgyalásánál a legproblematisabb kérdések az eltűnt személyek, a Szovjetunióknak kifizetendő költségtérítés és a hazaszállításokkal kapcsolatos ellátási problémák lesznek.⁴⁵

1947 folyamán, majd 1948 elején további sikertelen kísérletek történtek a moszkvai magyar követségen keresztül a hadifogoly-egyezmény megkötésére vonatkozó tárgyalások megkezdésére, illetve érdeklődések arra vonatkozóan, hogy a Szovjetunió hol és mikor kívánja megkezdni a tárgyalásokat. Mindezekre sem a békeszerződés ratifikációja, illetve életbelépése után - pedig korábban többször ehhez kötötték a tárgyalások megkezdését -, sem pedig a hadifogolyszállítások befejezése után nem érkezett válasz.⁴⁶ 1948 elején azonban egyre sűrűbben és több szovjet forrásból is olyan tájékoztatások érkeztek a Külügyminisztériumba, hogy „a Szovjetunió kormánya a hadifogoly-egyezményre nézve rövid időn belül javaslatot fog tenni”.⁴⁷

Mindemellett Szekfü felhívta a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának a figyelmét arra, hogy a szovjet fél a magyar kormány látogatása előtt valószínűleg nem fog tárgyalási időpontot adni.⁴⁸ Valóban, – az 1948 februárjában a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett kormányküldöttség Moszkvába érkezése előtt nem érkezett ezzel kapcsolatos értesítés. A kormányküldöttség által megkötött magyar-szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményben azonban még utalás sem történt a szovjet fogságban lévő magyar hadifoglyok és polgári internáltak százezreire vonatkozóan. Sőt még a hadifogoly-egyezmény megkötésére vonatkozóan sem kaptak semmiféle konkrét szóbeli ígéretet. Csupán annyit sikerült elérni, hogy Sztálin megígérte, hogy április 1-től újra „teljes erővel” megindulnak a hadifogoly szállítmányok Magyarországra.⁴⁹ Valóban, májustól ismét tömegesen érkeztek haza a foglyok a Szovjetunióból, egészen november elejéig.

Mindenesetre a hadifogoly-egyezmény előkészítésére létrehozott tárcaközi bizottság, élén Pokorny Hermann-nal, – aki újabb és újabb problémákat és megközelítéseket vetett fel és ezekhez különböző megoldási javaslatokat dolgozott ki – az év eleje óta, a szovjet fél tárgyalási szándékáról érkező híreken felbuzdulva lázasan tovább dolgozott. Munkájukat nagyban nehezítette, – mint ahogy egy márciusi értesítés is közölte – hogy a szovjet kormány ugyan kész az ügyet letárgyalni, de anélkül, hogy a tárgyalás helye, időpontja és anyaga tekintetében közlést tett volna.⁵⁰ Ilyeténképpen a tárcaközi bizottságnak alapvetően kétféle eshetőségre kellett felkészülnie.

Egyrészt arra, hogy ha a tárgyalásokon csak, a hadifoglyoknak az egyezményen kívüli hazaszállításáról lesz szó. Másrészt pedig, ha – immár a békeszerződés aláírása után több mint egy évvel – sor kerül a hadifogoly-kérdés teljes körű és konkrét megállapodások nyomán történő diplomáciai rendezésére.

Előbbi esetén már kitaposott utat járhattak, mivel az előző évben több mint 100 ezer hadifogoly érkezett haza a Szovjetunióból.⁵¹ Így tehát már volt gyakorlatuk a szükséges előkészületek

⁴⁵ MOL XIX-J-1-j, IV-438.1., KüM 180.115/res/13-1947.

⁴⁶ MOL XIX-J-1-j, IV-438.12. KüM I. Tájékoztató, IV-438.3. KüM II. sz. Tájékoztató

⁴⁷ MOL XIX-J-1-j, IV-438.1. 180.520/res/7-1948.sz. Minisztertanácsi előterjesztés

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Szabad Nép, 1948.február 23., MOL XIX-J-1-j, IV-438.4., KüM V. Tájékoztató

⁵⁰ MOL XIX-J-1-j, IV-438.4., KüM 180.534/res/7-1948.

⁵¹ MOL XIX-J-1-j, IV-438.3., KüM III. Tájékoztató

kidolgozásában és végrehajtásában, valamint pontosan tudták, hogy melyek a hazaszállítás neuralgikus pontjai.

Utóbbi esetben azonban a legfőbb gondot és a legtöbb vitát az okozta, hogy az egyezmény tárgyalásánál milyen szűkre, vagy milyen tágra vegyék annak elképzelhető keretét és anyagát. Belefoglaljanak-e olyan kategóriákat is, melyek nem szorosan hadifogoly-ügyek, de minőségüknél fogva azokhoz közel állnak.

Először is mindkét esetben alapvető volt a még, a Szovjetunió területén lévő magyar hadifoglyok és polgári internáltak valószínű létszámának meghatározása, hiszen a tárgyalásoknál csak ennek ismeretében képviselheték valóban megfelelően a magyar érdekeket, lehettek vitaképes partnerek. Hogy a még kintlévők számára és összetételére vonatkozóan minél pontosabb ismereteket szerezzenek Pokorny Hermann még 1947. november végén, a hazaszállítások után átíratot intézett Rajk László belügyminiszterhez, kérve, hogy „a rendelkezésre álló közigazgatási apparátus felhasználásával, a még hadifogságban lévő vagy eltűnt személyek országos nyilvántartásba vevését haladéktalanul elrendelni méltóztatásuk.”⁵² Természetesen ez az adatgyűjtés azoknak a személyeknek a segítségével történt volna, akik még mindig visszavárták hozzátartozóikat. A tervezett kitöltendő kérdőív a személyi adatokra vonatkozók mellett a következő lényeges kérdéseket tartalmazta a még haza nem érkezettek vonatkozásán: 1.) Utolsó ismert tartózkodási helye? 2.) Milyen minőségben esett hadifogságba: hivatásos vagy tartalékos, legénységi, tiszthelyettesi vagy tiszti állományú katonaként, munkaszolgálatosként, férfi vagy női polgári személy, munkára igénybe vett (malenkij robot), követségi alkalmazott stb.?⁵³

Sajnos a belügyminiszter elvetette a javaslatot. Így maradtak az eddigi különböző számítások alapján becsült adatok. A HM és a KüM becslései szerint - a már korábban elhunytak és a szomszéd államok területére hazaszállított hadifoglyok leszámításával is - még mintegy 150 ezer főt vártak haza, holott hivatalosan csak kb.100 ezer hadifoglyról beszéltek.⁵⁴

A március 11-i tárcaközi értekezleten az egyezményre vonatkozóan Pokorny ismételt felvetette a különböző ún. „kategóriák” tárgyalásokba való felvételét. Ilyenek voltak például a követségek személyzete (bukaresti, szófiai, berlini), a politikai okból elszállítottak, a magyar királyi honvédség különleges alakulatainak tagjai (hírszerző, kémelhárító), a fegyverszüneti időszak alatt elkövetett bűncselekmények miatt elítéltek, a hadifogságban elkövetett vétségek miatt elítéltek stb. A résztvevők többsége kétségét fejezte ki aziránt, hogy tanácsos-e ezeket szóbahozni a tárgyalásokon. Az Igazságügyi Minisztérium képviselője ugyanakkor indítványozta, hogy forduljanak kéressel a szovjet kormányhoz, hogy az elítéltek jegyzékét és az elhunytak anyakönyvi kivonatait megkapják.

A népjóléti tárca részéről a szállításoknak a tavalyinál rendszeresebbé tételét szorgalmazták és a deportáltak problémakörét vetették fel. Szóba hozták még, hogy a hazatért hadifoglyok előadták, hogy a hazaszállításuk előtt keresetüket – már akik kaptak – a hadifogolytábor parancsnoknak le kellett adniuk, mondván, hogy szovjet pénzt nem vihetnek magukkal. Úgy vélik, hogy az egyezményben a hadifoglyok e külön keresetének érvényesítésére is ki kellene térni, mivel „tetemes összegről van szó és kompenzációs alapon esetleg a jóvátétellel kapcsolatban lehetne a kérdést oly

⁵² MOL XIX-J-1-j, IV-438.1., KüM 180.333/res/13-1947.

⁵³ Uo.

⁵⁴ MOL XIX-J-1-j, IV-438.4. KüM 180.534/res/7-1948.

formán megoldani, hogy a hadifogoly itteni forintban kapná meg...” Sőt bízva a Szovjetunió nagylelkűségében – nem kis jóhiszeműséggel – úgy vélték, hogy a Szovjetunióknak a hadifogoly-szállításokért kifizetendő költségtérítésbe bele lehet számítani majd a fogságba kerültek elvett értékeit és a komáromi tábor költségeit, amelyben „a háború alatt Németországból szökött és menekült oroszok 1944. március 19-ig menedéket találtak.”⁵⁵ A költségek további lefaragásánál mindannyian egyetértettek abban, hogy a szomszéd államok magyar nemzetiségű állampolgárainak szállítási költségei az illető államot terheljék.⁵⁶

Az ülés végén a kiküldendő bizottság létszámáról és összetételéről folytak viták. Az elnöklő Sebestyén Pál az eddigi tervekkel ellentétben egy jóval kisebb létszámú küldöttséget javasolt. Egyrészt a magyar kormány takarékosági intencióira hivatkozva, másrészt, mivel a „szovjet kormány nem szereti a népes delegációt”. Abban állapodtak meg, hogyha a szovjet kormány átadja az egyezménytervezetet, abból majd kiderül, hogy milyen létszámú delegációra lesz szükség.

Április 12-én csalódással vegyes örömmel vette kézhez a moszkvai magyar követ a Szovjetunió Külügyminisztériumának jegyzékét, melyből a hadifoglyokkal kapcsolatos igen sok probléma megoldása hiányzott. A dokumentum, amelyet többen hadifogoly-egyezmény tervezetnek aposztrofáltak, nem volt más, mint egy ultimátumszerű, a hadifoglyok hazaszállítására vonatkozó jegyzék. A jegyzék ultimátum jellegét az adta, hogy amikor Kirszanov szovjet követ Szekfünek átadta a jegyzéket, kiemelte, hogy április 20-ig - azaz 8 napon belül - várja a magyar kormány választát, hangsúlyozva, hogy annak elfogadásától függ a hadifogoly-szállítások megindítása.⁵⁷

(Lásd a 2. számú mellékletet)

Az egyoldalas jegyzék azzal az 1945. augusztus 22-e óta már sokat ismételt szólammal kezdődött, hogy „a szovjet kormány elhatározta az összes, a Szovjetunió területén tartózkodó magyar hadifogoly hazaszállítását, kiknek repatriálása a legközelebbi napokban megkezdődik.” A jegyzék meglepő módon magában foglalta a magyar állampolgárságú német nemzetiségű hadifoglyok „egyenlő alapokon” való repatriálását. Egy másik, Magyarország számára kedvező apró eleme is volt a jegyzéknek, még pedig az, hogy a hadifoglyok hazaszállítása immár csak Máramaroszigeten keresztül fog történni. Ezzel nemcsak a szállítás időtartalma rövidült, hanem nagymértékben a Románián keresztül történő szállítás útvonala, s mindezzel együtt a szállítástechnikai problémák és az ezzel kapcsolatos költségek.

A repatriáció költségei a békeszerződés alapján voltak meghatározva. Azaz, Magyarország köteles megtéríteni a Szovjetunió számára „mindazokat a kiadásokat, melyek a magyar hadifoglyok - a már repatriáltak és a repatriálásra kerülők – szállításával és eltartásával kapcsolatosak, a szovjet kormánytól megállapított gyűjtőtáboroktól a debreceni átadó táborig”. Mindazonáltal semmiféle konkrét összegről nem tettek említést. Magyar részről a Szovjetunió nagylelkűségében reménykedtek – a később várható – a költségtérítés konkrét összegére vonatkozó tárgyalásoknál.

Ugyanakkor ennek az értelmezésével kapcsolatban felmerültek bizonyos problémák. Magyar részről remélték, hogy ebbe nem számítják majd bele a magyarországi gyűjtőtáborokból (Gödöllő,

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Jugoszláviával szemben erről már nem lehetett szó, mivel Magyarország egy korábbi, a magyar nemzetiségű hadifoglyok repatriálására vonatkozó megállapodásban ezt a kérdést Jugoszláviával már rendezte.

⁵⁷ MOL XIX-J-1-j, IV-438.1. KüM 1432/pol.-1948.

Cegléd, Jánosháza, Székesfehérvár stb.),⁵⁸ valamint a Románia területéről (Temesvár, Tecuci, Foksány stb.) elbocsátott hadifoglyokra eső költségeket, mivel előbbi esetében Magyarországot, míg utóbbi esetében pedig Romániát terheltek a költségek.⁵⁹ A költségek egy részét pénzben, másik részét természetben (élelemben) kellett a magyar kormánynak lerónia. Az élelmet a repatriálásra kerülők ellátásának biztosítására a máramarosszigeti átmeneti táborból a debreceni átadó táborig, valamint a máramarosszigeti táborban való tartózkodásuk idejére, a magyar kormánynak „kellő időben” kellett a szovjet repatriáló bizottságok rendelkezésére bocsátania, melynek mennyiségét és milyenségét a Szovjetunió repatriációsügyi meghatalmazottja közöl majd.

Ezenkívül magyar részről két állandóan működő, 50-50 vagonból álló szerelvényt kellett a repatriáló hatóságok rendelkezésére bocsátani a hadifoglyok Máramarosszigettől Debrecenig való szállítására. Az első élelmiszer mennyiségét és a szerelvényeket április 20-ig kellett eljuttatni Máramarosszigetre.

A jegyzékre adandó válasz ügyében április 14-én, egy szűkebb körű tárcaközi értekezletet tartottak.⁶⁰ A résztvevők egyetértettek abban, hogy a szállítmányok mielőbbi útba indítása érdekében a jegyzékben foglaltakat el kell fogadni. Vita csupán abban volt, hogy a válaszban kifejezésre juttassanak-e pénzügyi feltételeket vagy ne.⁶¹

Ugyanakkor Szekfű a jegyzékhez mellékelt táviratában - eddigi tapasztalatai alapján és kiváló helyzetértékelésével - felhívta a magyar kormány figyelmét a jegyzék elfogadásával várható legnagyobb hátrányra is: „...ha a tervezetet elfogadjuk, akkor a szovjet kormány nem lesz többé esetleg hajlandó a hadifogoly kérdés többi vonatkozásairól tárgyalni és az ez évi szállítmányok befejeztével közölni fogja, hogy több hadifogoly nincs, s e kérdéstről nem tárgyal tovább.”⁶² Olaszország esetében ez, akkor már megtörtént. Sajnos később ugyanez történt Magyarországgal is.

Mindezekkel együtt a Külügyminisztérium április 15-én táviratilag utasította Szekfűt a jegyzékben foglalt feltételek elfogadására, s egyben a következő utasításokat adta:

Először is, hogy pénzügyi kérdésekről „melyek a tervezetben csak általános keretekben mozognak..., a még szükséges részletes tárgyalások” alkalmával előbb kérje ki a magyar kormány utasításait. Másodszor, próbálja elérni a szovjet hatóságoknál, hogy a román és csehszlovák állampolgárságú hadifoglyokat már a máramarosszigeti átmeneti táborban vegyék át a román és a csehszlovák kormány megbízottai és egyúttal ezek költségeit az illető államok állják. Harmadszor, kísérelje meg a szovjetek által a hadifoglyoktól „átvett rubelnek a magyar fizetési kötelezettségek kiegyenlítésére való felhasználását”.⁶³

Miután a követ az utasítások szerint eljárta, annyit sikerült elérnie, hogy a román és a csehszlovák állampolgárságú hadifoglyok költségei ne Magyarországot terheljék.⁶⁴ Később a szovjet külügyben nem kis meglepődést okozott, hogy Rajk László belügyminiszter kérésére a Külügyminisztérium

⁵⁸ A magyarországi gyűjtőtáborok felsorolását lásd; Bognár Zalán - Domokos József: Magyarországi hadifogolygyűjtőtáborok. In: Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs. (Szerk.: Sipos Péter – Ravasz István), Bp., 2. kiadás, 1997. 299. o.

⁵⁹ MOL XIX-J-1-j, IV-438.1. KüM 180.576/res/7-1948.

⁶⁰ Az értekezleten a Külügy-, a Pénzügy- és a Népjelölti Minisztérium, valamint a Nemzeti Bank képviselői voltak jelen.

⁶¹ MOL XIX-J-1-j, IV-438.4., „Feljegyzés” az 1948. április 14-i tárcaközi hadifogoly értekezletről.

⁶² MOL XIX-J-1-j, IV-438.1., KüM 1432/pol.-1948.

⁶³ MOL XIX-J-1-j, IV-438.4., „Feljegyzés”...

⁶⁴ MOL XIX-J-1-j, IV-438.4., VI. Tájékoztató

interveniált a szovjet repatriációsügyi bizottságnál, hogy a német nemzetiségű hadifoglyokat csak Máramarosszigetig szállítsák, személyi adataikat pedig Debrecenben adják át. Itt majd döntenek arról, hogy kik azok, akik hazatérhetnek és kiket szállítsanak Németország szovjet megszállási övezetébe.⁶⁵

A magyar kormány a július 23-i, a szovjet Külügyminisztériumhoz címzett, – a moszkvai magyar követségre küldött – táviratában végül hivatalos jegyzék formájában is megerősítette az április 15-i elvi nyilatkozatát, melyben a szovjet kormány által a hadifoglyok hazaszállítása vonatkozásában tett feltételeit tudomásul vette és elfogadta.⁶⁶

Egyes kormánykörök még ezek után is abban reménykedtek, hogy a jegyzékváltás - mintegy elvi, alap-megállapodás - után a hadifogoly-kérdés minden problémakörét felölelő tárgyalások következnek majd. A Külügyminisztérium az érdekelt tárcák vezetését felkérte arra, hogy jelöljék ki képviselőiket „a Szovjetunióval kötendő hadifogoly-egyezmény előkészítésére és letárgyalására alakítandó” bizottságba.⁶⁷ Ez pedig már azután történt, hogy Zorin, a Szovjetunió külügyminiszter-helyettese kijelentette, hogy a hadifogoly-egyezmény megkötésére nézve „szovjet részről kormánydelegációk összeülése feleslegesnek látszik”.⁶⁸

A koalíciós kormányzat egyik fele még hónapokig - minden eddigi tapasztalata és ismerete ellenére - nem akarta és nem is tudta elhinni, hogy ezzel a jegyzékváltással - melyben csak a hadifoglyok hazaszállításáról volt szó - a Szovjetunió részéről lekerül napirendről ez a probléma és nem lesz már hajlandó a kérdéskörre vonatkozóan nemcsak hogy tárgyalni, de még beszélni sem.

1948 végével, a hazaszállítások befejeztével a még reménykedőknek is ki kellett ábrándulniuk, beteljesedett az, ami az olasz esetben is történt és amire Szekfü Gyula, a moszkvai nagykövet hazáját figyelmeztette.

Ekkorra a magyar kormányzat is hivatalosan, a nyilvánosság számára megoldottnak tekintette a hadifogoly-kérdést. Rákosi Mátyás többször is kijelentette, hogy már csak a szovjet hatóságok által elítélt háborús bűnösök maradtak kint. Minden előzetes bejelentés nélkül szűnt meg a kommunista párt által kiadott, s alapvetően propaganda céllal indított Magyar Hadirokkant és Hadifogoly Híradó, hiszen betöltötte feladatát – a tényleges hatalom immár a kommunista párt kezében volt. Felszámolták a minisztériumok hadifogoly osztályait, befejezték működésüket a pártok hadifogoly irodái is.

A Magyar Kommunista Párt 1945-1948 között gyakran használta tekintélyének növelésére, főként választási kampányai során azt az érvet, hogy a Szovjetunióban fogva tartott magyar hadifoglyok sorsa szorosan összefügg a baloldal választási eredményeivel, és az MKP-nak a Szovjetunióval való baráti viszonyával. Mindez valóban így volt, de nem olyan előjellel, ahogy ezt Rákosiék hirdették. Ennek a hadifogoly-kérdéssel való manipulációnak az egyik írásos bizonyítéka, az 1947. július 17-én kelt Molotovnak, a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökhelyettesének írt levél, amelyben Szerov

⁶⁵ MOL XIX-J-1-j, IV-438.1. KüM 180.594/res/7-1948.

⁶⁶ MOL XIX-J-1-j, IV-438.1. KüM 180.605/res/7-1948.

⁶⁷ MOL XIX-J-1-j, IV-438.1., PüM 33/res-1948. (A KüM 180.605/res/7-1948-hoz csatolva.)

⁶⁸ Lásd a 61.sz.jegyzet!: VI. Tájékoztató

belügyminiszter-helyettes Rákosi kérésének engedve 1947. július 17-től – tehát a parlamenti választások előtti időszakban – szüneteltette a magyar hadifogoly tisztek repatriálását.⁶⁹

1948 végén még mindig több mint 200 ezer, szovjet fogságba került magyar személyt vártak vissza szeretteik. Róluk a szovjet szervek hivatalosan semmilyen információt nem adtak.⁷⁰ Jóllehet ezek nagyobbik része ekkorra már nem volt az élők sorában. Sokan közülük az útmenti árkokban vagy a vasútvonalak mentén sietve megásott, hevenyészett sírokban, névtelen fejfák alatt, de legtöbbször a gyűjtő-, az átmeneti- vagy a szovjetunióbeli céltáborok környékén kialakított, jeltelen tömegsírokban aludták örök álmukat. Többségük elhalálozásakor semmiféle adatot sem vettek fel, csupán a létszám csökkenését regisztrálták. Ugyanakkor még mindig jelentős volt a szovjet légervilág magyar lakóinak a száma.

A még élők érdekében már csak a magyar emigráció emelt szót. A Németország nyugati felében működő Magyar Harcosok Bajtársi Közösségén (MHBK) belül 1949-ben létrejött a hadifogolyszolgálat, amely 2603 Szovjetunióbeli tábor (hadifogoly-, munka-, kórház táborok) helyét és számát azonosította be.⁷¹ A MHBK megbízásából Palásthy Rezső –, aki maga is megjárta a szovjet lágereket – 1950-ben a rendelkezésükre álló dokumentumokból összeállította a Fehér könyvet, amelyben a világ közvéleménye elé tárta a Szovjetunióba hurcolt magyar foglyok tragikus, sanyarú sorsát. Ezt az ENSZ kényszer- és rabszolgamunkát vizsgáló ad hoc bizottsága áttanulmányozva, hitelesnek ismerte el.⁷²

A közösség munkájának sikerét bizonyítja, hogy a felháborodott nemzetközi közvélemény nyomására az ötvenes évek elején újabb – 1948 óta – relatív, jelentősnek mondható hadifogoly transzportok érkeztek Magyarországra a Szovjetunióból.⁷³ Sajnos ezek túlnyomó többsége csak a kazincbarcikai vagy a tiszalöki internálótáborban eltöltött idő után térhetett vissza a civil életbe. Sőt még 1956-ban is tértek haza magyar hadifoglyok a Szovjetunióból.

A Szovjetunió sohasem kötött Magyarországgal hadifogoly-egyezményt, hanem ehelyett egy ultimátumszerű jegyzékkel „rendezte le” a kényes ügyet, hogy a békeszerződés bizonyos olvasata szerint, mégis valamilyen formában, vállalt kötelezettségének eleget tegyen. Tulajdonképpen még az összes a Szovjetunió területén lévő hadifogoly hazaszállítását sem vállalta, csak „elhatározta”.

A Szovjetunióknak nem állt érdekében, hogy az általa elhurcolt emberek sorsáról bármiféle konkrétum is a hivatalos szervek által napvilágra kerüljön. A szovjet kormány – bár belügyi szerveinek adminisztrációja nem mindig volt eléggé áttekinthető, mégis – tisztában volt azzal, hogy több százezer ember életével nem tud elszámolni.

⁶⁹ Györkei Jenő: Rákosi és a magyar hadifoglyok. Új Magyarország 1995.május 20.

⁷⁰ Fehér könyv... 5. o.; Stark Tamás: Magyarok szovjet fogságban 1995/2. sz. 24. o.; Stark Tamás egy másik tanulmányában ugyanakkor 250-300 ezerre teszi a szovjet hadifogságban elhaltak számát. „A magyarokat meg kell büntetni” História, 1991/5. sz. 41. o.

⁷¹ Fehér könyv... 69-100. o.

⁷² Stark Tamás: Hadifoglyok békében (Lásd a 40. sz. jegyzetet!)

⁷³ 1950-1951-ben 20.000 hadifogoly érkezett a Szovjetunióból. Hungária, München, 1953. április 17.

1. számú melléklet

M e g á l l a p o d á s

egyrészt a Magyar Köztársaság, másrészt a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége, a Fehérorosz Szocialista Szovjet Köztársaság és az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság között a békeszerződés 21. cikkének végrehajtása tárgyában.

Egyrészt a Magyar Köztársaság Kormánya, másrészt a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége, a Fehérorosz Szocialista Szovjet Köztársaság és az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaságnak a kormányai attól az óhajtól vezéreltetve, hogy a magyar hadifoglyok mielőbbi hazaszállítása lehetővé tétessék, elhatározták, hogy a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségéhez tartozó államok területén vagy az általuk megszállott területeken lévő magyar hadifoglyok hazaszállítása körül követendő eljárást a Párizsban 1947. évi február 10. napján kelt békeszerződés 21. cikke értelmében megállapodással szabályozzák.

Ebből a célból meghatalmazottaikká kinevezték:

A Meghatalmazottak meghatalmazásaikat egymással közölték s azokat rendben találták. A Meghatalmazottak a következő rendelkezésekben állapodtak meg:

1. cikk

Hazaszállítandó személyek

A szerződő felek között egyetértés áll fenn arra nézve, hogy a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségének területén vagy az általa megszállott területen lévő minden magyar hadifoglyot haza kell szállítani volt lakhelyére.

1./ aki a volt magyar hadseregben vagy annak kíséretében szolgált és a Szövetséges és Társult Hatalmak elleni hadműveletek során, vagy a fegyverszünet tartama alatt akár a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége területén, akár Magyarország területén vagy más megszállott államok területén a szovjet hadsereg vagy más szovjet szervek fogságába került;

2./ aki nem szolgált ugyan a volt magyar hadseregben vagy annak kíséretében, de az 1. pontban említett területeken az ott említett időtartam alatt bármely módon fogságba került vagy a

Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége területére háborús okkal összefüggő egyéb körülmények között jutott;

A hazaszállításnak fajra, nemre, korra, vallásra és katonai rangra vagy egyéb megkülönböztetésre tekintet nélkül meg kell történnie.

2. cikk

A hazaszállítás időtartama

A hazaszállításnak mielőbb folyamatosan kellene lebonyolódnia.

3. cikk

A szállítás megszervezése és végrehajtása

A szállítás megszervezését és végrehajtását a kijelölendő gyülekező pontoktól Magyarország határáig a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége biztosítja.

4. cikk

Magyar szervek közreműködése a hazaszállítás lebonyolításánál

A Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségének Kormánya hozzájárul ahhoz, hogy a Magyar Köztársaság Kormánya a hadifoglyok kiválogatásának s folyamatos hazaszállításának megkönnyítése céljából a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségének területére bizottságot küldhessen ki.

5. cikk

A hazaszállítással kapcsolatos költségek

A jelen megállapodás értelmében teljesítendő hazaszállításokkal kapcsolatos költségek megtérítésének módozatait külön megállapodás fogja szabályozni.

6. cikk

Elhalálási adatok közlése

A Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségének kormánya a fogságban elhalt személyek halotti anyakönyvi kivonatait, vagy azok elhalálzására vonatkozó hivatalos tanúsítványokat, vagy kimutatásokat a Magyar Köztársaság Kormányának rendelkezésére fogja bocsátani.(10)

7. cikk

Hullaszállítások

A Szerződő Felek Kormányai kölcsönösen lehetővé fogják tenni, hogy a hadműveletek során vagy hadifogságban meghalt személyek holttesteit a hozzátartozók a vonatkozó közigazgatási és egészségügyi szabályok betartása mellett hazaszállíthassák.

8. cikk

Hadi-sírok

A Szerződő Felek Kormányai kölcsönösen lehetővé fogják tenni egymásnak a Másik Szerződő Fél területén lévő hadi-sírok és hadifogoly sírok rendezését és karbantartását.

9. cikk

Haza nem tért hadifoglyok

Az általános hazaszállítás keretében haza nem tért hadifoglyokra s polgári személyekre így különösen az eltűnt személyekre vonatkozó felvilágosításokat a Szerződő Felek kormányai egymásnak diplomáciai úton fogják megadni.

10. cikk

A fegyverszünet tartama alatt hazatért hadifoglyok

A Magyar Köztársaság Kormánya indítatva érzi magát arra, hogy leghálásabb köszönetét fejezi ki a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége Kormányának azért a nemes magatartásért, hogy a magyar hadifoglyok egy részének hazaszállítását a nemzetközi szokásoktól eltérően már a fegyverszünet tartama alatt lehetővé tette.

11. cikk

Záró rendelkezések

A jelen Megállapodás aláírásának napján lép hatályba és megerősítésre nem szorul.

Készült két eredeti példányban magyar és orosz nyelven.

Kelt, Budapesten 1947. évi

2. számú melléklet
KüM 1432/pol.-1948.

Fordítás

A Szovjetunió Külügyminisztériuma biztosítja a Magyar Köztársaság Nagykövetségét nagyrabecsüléséről és 1948. március 24-én kelt 27/48.sz. jegyzékével kapcsolatban tisztelettel közli, hogy a Szovjet Kormány elhatározta az összes, a Szovjetunió területén tartózkodó magyar hadifogoly hazaszállítását, kiknek repatriálása a legközelebbi napokban megkezdődik. A magyar állampolgárságú, német nemzetiségű hadifoglyok egyenlő alapokon repatriáltatnak Magyarországra.

A közeli repatriálással kapcsolatosan a minisztérium tisztelettel közli a Nagykövetséggel, hogy a hadifoglyok repatriálásának feltételei alapján ugyanazok maradnak, mint amelyeket a Minisztérium 1947. június 12-én kelt jegyzéke tartalmaz, és pedig:

A Szovjetunió Kormánya biztosítja a repatriálandó magyar hadifoglyok szállítását a gyűjtőtáborokból Románia (Máramarossziget) területén keresztül az átadó táborig, Debrecenig, ahol a repatriálandó hadifoglyok akta és jegyzék szerint kerülnek átadásra a Magyar Kormány képviselőinek.

A Magyar Kormány pedig a Békeszerződés 21. cikke 2. pontja értelmében megtéríti a Szovjetunió Kormányának mindazokat a kiadásokat, melyek a magyar hadifoglyok - a már repatriáltak és a repatriálásra kerülők - szállításával és eltartásával kapcsolatosak, a Szovjet Kormánytól megállapított gyűjtőtáboroktól a debreceni átadó táborig.

A repatriálandók első és következő csoportjai ellátásának biztosítására a szigeti átmenő táborból a debreceni átadó táborig, valamint a szigeti átmenő táborban való tartózkodásuk idejére, a Magyar Kormánynak kellő időben kell természetbeni élelmet bocsátania a szovjet repatriáló hatóságok rendelkezésére; ennek mennyiségét és milyenségét a Szovjetunió repatriációsügyi meghatalmazottja fogja közölni. Az említett élelmet legkésőbb április 20-ig kell a szovjet repatriációs hatóságok szigeti képviselőinek rendelkezésére bocsátani.

Ezenkívül kívánatos, hogy a repatriálandók a szigeti átmenő táborból Debrecenig való szállítására a Magyar Kormány két állandóan működő, 50-50 vagonból álló szerelvényt bocsásson rendelkezésére. A repatriálandók első csoportjának szállítására ezen szerelvényeket április 20-ára kell Szigetre előállítani.

Ami a Szovjetunió területén fekvő gyűjtőtáboroktól a szigeti átmenő táborig való élelmezéshez szükséges élelmet illeti; azt a Szovjetunió Kormánya adja. Természetesen a Magyar Kormány a kiadások ezen részét is megtéríti a Szovjet Kormánynak.

Minden egyéb technikai jellegű a repatriáció lebonyolításával kapcsolatos kérdést a két kormány repatriációs meghatalmazottjai rendeznek.

A Külügyminisztérium tisztelettel kéri a Nagykövetséget, hogy a fentieket a Magyar Kormány tudomására hozza és igazolja a Magyar Kormány beleegyezését a repatriációnak a jelen jegyzékben foglalt feltételeibe.

Moszkva, 1948. április 12.